

Від рівності прав до рівності можливостей

Інна Тукаленко,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

Значною мірою, сучасна політична наука – це поле діяльності чоловіків, дружини яких переймаються лише домашнім господарством.
С. Оукін

Статтю присвячено аналізу політики забезпечення гендерної рівності та особливостям її функціонування в українському суспільстві. Зважаючи на специфіку сучасних проблем гендерної рівності, обумовлених потребою у задоволенні новітніх завдань із забезпечення рівності можливостей, особлива увага звертається на гендерноорієнтовану політику та законодавство, які спрямовуються на створення преференцій фактичної, а не номінальної рівності жінок і чоловіків. Зокрема, як найбільш адекватний спосіб задоволення специфічних прав окремих груп, розглядається механізм позитивної дії (у його крайньому прояві – позитивній дискримінації).

Гендерна рівність. Це поняття нині твердо закріпилося у політико-правовому дискурсі більшості країн світу. І хоча практична реалізація заходів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності в різних країнах і навіть у різних сферах (політичній, соціальній, культурній, правовій тощо) однієї країни, не однаково ефективна, та все ж не викликає сумніву позитивна динаміка цього процесу. Однак гендерні диспропорції не усунуто цілковито на жодному зі щаблів стратегії рівності: ані на інституційному (що передбачає реформування інституцій для формального закріплення рівності прав чоловіків і жінок), ані на соціально-економічному (де йдеться про запровадження рівного доступу жінок до економічних ресурсів і сприяння залученню їх до суспільного життя), ані на політичному (для якого важливе посилення громадянської і політичної заангажованості жінки та розширення для неї доступу до впливу на політичне життя і

прийняття рішень) [див. 2]. Тому проблеми вироблення концептуальної політики, спрямованої на утвердження гендерної рівності, наразі актуальні.

У межах оцінювання державної політики стосовно гендерних стратегій розвитку в останні десятиліття порушується питання про недостатність правових вимог рівності, які ґрунтуються на принципі „однакового ставлення”, оскільки цей підхід не торкається передумов нерівності, акцент на чому фокусується в політиці позитивної дії, спрямованої на „забезпечення відповідних соціальних умов, які сприяли б утвердженню фактичної гендерної рівності” [6, с. 315].

У гендерних дослідженнях проблема „однакового ставлення” трактується через опозицію „рівність – відмінність”, коли в межах цієї бінарної пари поєднуються вимоги рівності з вимогами особливого ставлення (особливого заступництва). Теоретичне обґрунтування як евристичного, так і практичного потенціалу такого протиставлення виходить з розуміння рівності, яке включає все розмаїття підходів до трактування поняття рівності: від формальної правової рівності до рівності можливостей і паритету. І якщо рівне право на освіту, працю чи, скажімо, медицину зафіксувати у правових документах за наявності політичної на те волі не становить особливих труднощів, то розв’язати проблему рівності розподілу домашніх обов’язків у родині чи забезпечення однакових умов для кар’єрного зростання обом статям тощо традиційними законодавчими механізмами видається неможливим. Особливо якщо зважати на широкий конотативний ряд самого поняття рівності, який не вичерпується в ліберально-правовій моделі рівності.

Шляхи забезпечення гендерної рівності на різних щаблях розуміння базового поняття мали і матимуть, зрозуміло, свою специфіку і сферу докладання зусиль. Рівність прав чоловіків і жінок, зафіксована законодавчо, – це етап, який для більшості країн світу вже став історією. Забезпечення ж рівності можливостей – проект незавершений, переважно з огляду на політичну складову функціонування цього процесу і з огляду на потребу надання жінкам не просто прав, однакових з правами чоловіків, але й статусу і влади, уможливлених правом.

Модель рівності можливостей передбачає справедливий розподіл соціальних благ і привілеїв між сторонами, що конкурують (це, зокрема, стосується і рівної оплати за рівноцінну працю та доступу до високооплачуваних ролей). Під справедливим розподілом, зрозуміло, йдеться не про революційний егалітаризм, а про створення сприятливих умов, рівноцінних стартових можливостей для різних категорій людей. Такий підхід неминуче порушує питання про справедливість закидів щодо „недієздатності” нинішніх „гендернонейтральних” правових механізмів утвердити гендерну рівність і розробку „гендерноорієнтованої” політики, а також законодавства.

„Гендернонейтральні” практики піддаються критиці з тих міркувань, що

за сучасних соціальних умов і відмінностей за статтю однакове ставлення призводить до різних наслідків; нейтральність має тут лише позірний характер, приховуючи маскулінну сутність вироблення цих формально нейтральних норм. З іншого боку, схильність до гендернонейтральної політики оцінюється з точки зору ідеологічного прийому, що присипляє пильність і здатність адекватно сприймати дійсність. Формальна ж рівність за таких умов легко перетворюється на „ілюзію” рівності під пеленою якої неминуче нуртують суперечності та конфлікти латентної природи. Зрештою гендернонейтральна політика не може забезпечити фактичної рівності, шляхи реалізації якої приховуються, очевидно, в площині гендерноорієнтованих заходів.

Е. Кіс пропонує гендерноорієнтовану політику і законодавство, які забезпечують особливі потреби жінок, розглядати як „комплекс проблем, що потребують спеціального тлумачення”. „Законодавство, що захищає вагітних жінок від втрати робочого місця, - зазначає дослідниця, - краще розуміти не як спеціальний привілей для вагітних, що відповідало б постанові Верховного суду США, винесеній 1987 року, а як засіб гарантування того, що жінки, як і чоловіки, можуть „мати сім'ю, не втрачаючи роботи” [4, с. 59].

Таке тлумачення дозволяє розглядати певні законодавчо підкріплені особливі потреби жінок не як преференції, а як засіб, що уможливило функціонування універсального (спільного для чоловіків і жінок) права. І тоді специфічне право жінок на особливі умови, „які дають можливість поєднувати працю з материнством”, як зазначається в Конституції України (Стаття 23), справді може трактуватися як умова забезпечення чинності певних положень іншої Статті (43) цього ж Розділу (Права, свободи та обов'язки громадянина), що проголошують право **кожного** на працю, підкріплене державними зобов'язаннями для створення **умов** „для повного здійснення громадянами права на працю”.

Отже, забезпечуючи виконання конституційних положень, держава має вдаватися до афірмативних дій, оскільки звужені можливості жінок на ринку праці (зумовлені низкою причин – від особливостей жіночої соціалізації та обов'язків, накладених репродуктивними функціями, до інших соціокультурних перешкод/бар'єрів) можуть компенсуватися певними заходами позитивної дискримінації.

Практика дій позитивної дискримінації залишає й досі поза дискусією питання справедливості такого роду практик чи відповідності такої дискримінації справедливості. Т. Нагель стосовно цієї дилеми зазначає, що „справедливість може вимагати, щоби ми намагалися зменшити автоматичні зв'язки між **матеріальними перевагами, культурними можливостями та інституційною владою**” [5, с. 612]. Проте таких змін якщо і можна добитися, то тільки в результаті комплексних змін „соціальної системи, системи оподаткування і структури заробітної платні”. Інакше компенсаторні механізми, швидше за все, будуть неефективними,

внаслідок чого сприятимуть посиленню аргументів на користь „зворотної дискримінації”, яка порушує права чоловіків, що претендують на певні місця і посади.

Очевидним сьогодні є обмеження правового способу розв’язання проблем жіночої дискримінації, навіть за умови широкого тлумачення поняття правової рівності, яке спиралося б на позитивне право, обтяжене гарантіями і зобов’язаннями щодо розробки та законодавчого закріплення механізмів забезпечення рівних можливостей і результатів. І хоча дискусії щодо вичерпного використання правового ресурсу й досі не вщухають, обмеженість його дії була усвідомлена не одне десятиліття тому. Власне, саме усвідомлення надмірності покладання сподівань лише на правовий ресурс зумовило розширення гендерноорієнтованої оптики в бік політики, що трансформує інституції „гендеру і сексуальної ідентичності, шлюбу, сім’ї, робочого місця, національного існування” тощо. Оскільки чинники, що впливають на звуження кола можливостей жінок, лежать на перетині кількох структур впливу одночасно, прямо не корелюючи з таким правом, як сімейне чи домашнє середовище, система освіти, ситуація на робочому ринку (коли структура організації робочих місць часто не зважає на сімейну відповідальність жінок), то це й спричинило зміни в суспільно-політичному дискурсі взагалі.

Поясненням неспроможності і ліберального, і соціалістичного проекту рівності було визнано саме обмеженість уявлення про причини гендерної дискримінації, які зводяться до проблеми розподілу, ігноруючи чи не надаючи належної уваги іншим видам несправедливості, яких, наприклад, А. М. Янг налічила п’ять: експлуатація, маргіналізація, відлучення від влади, культурний імперіалізм і насильство, які неадекватно враховуються при використанні підходів до справедливості.

Зрозуміло, що певні види несправедливості (експлуатація, відлучення від влади) можуть бути усунені (чи компенсовані) системою певних соціоекономічних і політико-правових заходів. А щодо проблем культурного імперіалізму та насильства, то більш доречними, очевидно, були б зміни соціокультурного і символічного характеру. Н. Фрезер відносить ці два види компенсацій несправедливості (економічної і культурної) до сфери перерозподілу і визнання, де перерозподіл є, звісно, методом компенсації економічної несправедливості, а визнання – культурної несправедливості [див. 7].

Політика перерозподілу нині сприймається суспільством цілком позитивно: постійно нарощується досвід боротьби з такими проблемами, як економічна маргіналізація (обумовлена обмеженням доступу до високооплачуваних ролей) чи експлуатація, бідність/депривація – шляхом перерозподілу прав та економічних ресурсів. За дужками лишається, знову ж таки, питання справедливості такого перерозподілу.

Культурні чи символічні зміни, що ґрунтуються на переоцінці жіночого досвіду та статусу стигматизованих груп чи осіб, потребують розширення

доступу до „засобів інтерпретації і комунікації”, що, у свою чергу, відсилає нас почасти знову до сфери перерозподілу, але не стільки економічних, скільки владних та культурно-інформаційних ресурсів. Саме цей шлях найбільш проблематичний, оскільки тут передбачаються масштабні структурні перетворення, спрямовані на трансформацію „базової структури культурних оцінок”, у якій „відмінність” була б концептуальним знаряддям вибудови ієрархії статей. Відтак можна говорити про спробу виведення дискримінованих чи „позбавлених поваги” ідентичностей за межі цих ієрархій та моделювання нових паритетних форм взаємовідносин статей, формуючи нові патерни (настановлення, взірці) свідомості, які б уможливілювали неконфліктне сприйняття зразків нових суспільних норм, таких, зокрема, як „жінка-політик”, „жінка-керівник”, „чоловік-опікун і вихователь” тощо.

Важливо наголосити, що „революція підсвідомого” (за Дж. Мітчел) стосується обох статей, а навіть більше жінок. А оскільки нерівність приховується в глибинних шарах людської психіки, то марно сподіватися на встановлення паритетних відносин, покладаючись лише на соціоекономічні реформи. Реформи можуть змінити зовнішні прояви „жіночості”, проте не зможуть змінити самої жінки. Тому культурні та символічні перетворення вимагають філігранної техніки, завдяки якій можна сподіватися на якісні зрушення у забезпеченні гендерної рівності.

Тим часом українська гендерна стратегія перебуває, так би мовити, на роздоріжжі, оскільки суспільство ще не демонструє достатньої зрілості, щоби зважитися на прийняття і схвалення гендерноорієнтованих заходів. До того ж ми ще не вичерпали всього потенціалу гендернонейтральних політик. З іншого боку, гендерна чутливість нашого суспільства дозволяє сподіватися на безболісне здійснення реформ та органічне впровадження нових суспільних норм, що ґрунтуються на нових гендерних стандартах.

Підтверджуючи європейський вектор розвитку, Україна демонструє прихильність до норм і цінностей, які поділяє європейська спільнота, беручи на себе певні міжнародні зобов'язання у сфері забезпечення гендерної рівності. Більшість міжнародних політико-правових заходів і норм міжнародного законодавства в галузі забезпечення функціонального розвитку гендерної політики Україна підтримала. Це, зокрема, Конвенція ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”, ухвалена 1979 року, в якій наголошувалося на урядовій відповідальності за дискримінацію жінок як на суспільному, так і на приватному рівні (в родині) й пропонувалися механізми правового захисту жінок. Її ратифікувала Президія Верховної Ради УРСР 1980 року, а далі Україна (спочатку від імені УРСР, а потім і від імені суверенної держави) надавала звіти Генеральному Секретареві ООН про її виконання.

Конституція України у Статті 24 обґрунтовує фундаментальні права і свободи громадян у повній відповідності з міжнародними стандартами

захисту прав людини, вказуючи на неприпустимість привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками. А далі конкретизуються форми і способи забезпечення рівності прав жінки і чоловіка як через надання рівних можливостей у „громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї”, а також передбачаються спеціальні заходи у сфері „охорони праці і здоров'я жінок встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають можливість жінкам поєднувати працю з материнством”.

Україна поставила за мету і впровадження політики, спрямованої на усунення гендерного дисбалансу в усіх царинах життєдіяльності, підписавши „Платформу дій” IV Всесвітньої конференції в Пекіні. В цьому документі було названо й дванадцять напрямів діяльності, у сфері яких необхідні зміни задля поліпшення становища жінок. Наголошувалося, зокрема, на таких аспектах, як забезпечення рівних можливостей для участі жінок у управлінні і прийнятті рішень, боротьба з насильством, вдосконалення інституційних та правових механізмів поліпшення становища жінок у сфері економіки, праці, освіти, медичного обслуговування тощо. Україна підтримала й Декларацію тисячоліття „Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток і мир у XXI столітті”, прийнятту Генеральною Асамблеєю ООН, у якій ще раз підтверджувалась неухильність курсу світової спільноти щодо вироблення технологій гендерно-чутливої політики.

За роки незалежності України гендерна нормативно-правова база збагатилася десятками документів. Серед них варто назвати Указ Президента України „Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” (25.04.2001), Постанову Кабінету Міністрів України „Про національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001 - 2005 роки” (06.05.2001), Указ Президента України „Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (26.07.2005).

Особливо значимим кроком на шляху розбудови правової держави і реалізації положень Статті 24 Конституції України є Закон „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, який набрав чинності з 1 січня 2006 року. Цей закон запроваджує механізми реалізації конституційної гарантії щодо рівності прав і можливостей чоловіків та жінок і, тим самим, підвищує ефективність політики держави у сфері забезпечення умов цієї рівності. Закон визначає й механізми запобігання випадкам різного ставлення до особи в залежності від статі у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави (громадсько-політичній, соціально-економічній, освіті). Вказуються органи, установи та організації із зазначенням обсягу їх повноважень у цій сфері. Так, якщо на Верховну Раду покладається стратегічне завдання визначення основних засад гендерної політики держави та контроль за дотриманням принципу

гендерної рівності у законотворчій діяльності, то для Кабінету Міністрів визначено конкретний перелік обов'язків: приймати Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності й забезпечувати його виконання; розробляти і реалізовувати державні цільові програми в цій галузі; спрямовувати і координувати роботу міністерств, інших органів виконавчої влади для забезпечення гендерної рівності тощо.

Тим часом стаття 15 Закону про „Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі” містить „розмите” положення про те, що „політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у виборчих списках”. Тобто виборчий список, у якому буде хоча б одну представниця, нехай і на останній позиції, з юридичної точки зору вважатиметься бездоганим. І хоча наступна стаття Закону припускає „застосування позитивних дій з метою досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування”, застосування цього принципу до розширення представництва жінок на парламентському рівні не відбувається.

Тим часом на розгляд Верховної Ради ще 1999 року було подано чотири законопроекти, у яких пропонувалася норма встановлення граничної кількості кандидатів однієї статі від партії/блоку на виборах народних депутатів, яка не могла би бути меншою 30 % та більшою за 70 %. Проте ці законопроекти парламент не підтримав. Очевидно, парламентарі потрактували цю норму як недемократичну, дискримінаційну стосовно чоловіків; вони, мабуть, не вважають парламент органом державної влади, який потребує „збалансованого представництва”.

Така законодавча „обережність” обумовлюється, до певної міри, стереотипами й упередженнями щодо ролі і місця жінки в суспільному розподілі праці. Така слабовольність у прийнятті політичних рішень з гендерних питань сприяє відтворенню цих стереотипів, ба більше – звужує конкурентоспроможність нашої влади через нехтування освітнім потенціалом жінок. Адже статистика свідчить, що майже 90 % українського жіноцтва працездатного віку або вчиться, або працює; до того ж Україна посідає провідні позиції за рівнем освіти жінок.

Ці дані прикрим чином „перекреслюються” невтішними даними щодо представництва жінок на різних структурних рівнях політичної та економічної влади. Зменшення жіночого представництва пропорційно підвищенню рангу посади – закономірна для нашого сьогодення тенденція. Водночас представництво жінок на посадах нижчого і середнього рівня керівників зростає (так, серед державних службовців вищого рівня жінки становлять близько 15 %, а серед керівників середнього рівня вже – 50 %). Причини такої низької кореляції між рівнем освіти і просуванням ієрархічною драбиною зумовлюються штучними бар'єрами „скляної

стелі”, упередженням щодо ролі жінки-керівника тощо. Цікаво, що і жінки, і чоловіки висловлюють подібні міркування, даючи оцінку такому стану речей. Відповідаючи на запитання „Чому в Україні так мало жінок обіймає керівні посади?” [див. 1], і жінки й чоловіки висловлюють думку, що жінки меншою мірою, ніж чоловіки, здатні управляти державою, і тому їх менше підтримують (28 % і 27 % відповідно). Щоправда, жінки значно активніше (29 % проти 17 %) погоджуються з тезою про свідомі утиски з боку чоловіків при владі, спрямовані на те, щоби жінок на керівних посадах було якомога менше.

Відповіді на запитання „Чому серед народних депутатів так мало жінок?” підтримують окреслений вище тип мислення кожної зі статей. Більшість відповідей підтвердила існування стереотипу щодо меншої здатності жінок управляти державою та переконання в тому, що „представники влади роблять усе можливе, щоби жінок у владних структурах було якомога менше” (по 27 % жінок обрали ці два варіанти відповідей і 19 % та 15 % чоловіків погодилися з цими судженнями).

Насамкінець слід зазначити, що усвідомлення причин гендерного дисбалансу у владі та створення правової бази, спрямованої на забезпечення гендерної рівності в Україні, дає підстави сподіватися, що перспектива українського політичного світу залишатися „полем діяльності чоловіків, дружини яких переймаються лише домашнім господарством”, поволі згасає.

Література:

1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2003. – 129 с.
2. Гендерні складові процесу розвитку. Витяг зі звіту Світового банку // Гендер і державна політика. Навчальний посібник. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2004 – С. 17 - 60.
3. **Кіс Елізабет.** Справедливість // Антологія феміністичної філософії. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2006 – С. 577 - 594.
4. Конституція України.
5. **Нагель Томас.** Рівне ставлення і компенсаторна дискримінація // Філософія права. - К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2007 – С. 606 - 615.
6. **Полек Марк Е., Гафнер-Бертон Емілі.** Нова гендерна стратегія в Європейському Союзі // Гендер і державна політика. Навчальний посібник. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2004 – С. 313 - 356.
7. **Фрейджер Нэнси.** От перераспределения к признанию? Дилеммы справедливости в „пост-социалистскую” эпоху // Введения в гендерные исследования. Х.: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001 – С. 258 - 288.